

Јасмина М. Ахметагић¹²

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ИЛИЈА ЧВОРОВИЋ: „СВЕ ЈЕ СУПРОТНО ОД ОНОГА КАКО ИЗГЛЕДА ДА ЈЕСТЕ.”¹³

Сажетак: Пажњу усмеравамо на параноју Илије Чворовића, јунака драме Балкански шпијун Душана Ковачевића, што је својство које се у литератури и редовно и с подразумевањем помиње, али нигде подробније не разматра. Параноја је, међутим, не само упадљив и централни, већ и феномен посредством којег откривамо дубље семантичке слојеве Ковачевићеве драме. Показујемо колико књижевном концепту трагикомедије, који је Ковачевић имао на уму при стварању драме, доприноси параноидни феномен. Испод серије комичних ситуација које Илија изазива својим понашањем и интерпретацијом стоји трагедија малог човека у тоталитарном систему – човека који је био жртва, а који израста у злостављача. Сагледавањем параноје уз помоћ психолошких опсервација тог поремећаја, доказујемо колико је Ковачевић изванредно продубљено конципирано свог јунака и посредством њега дао снажну критику Титове Југославије.

Кључне речи: Балкански шпијун, параноја, кривица, идентификација са агресором.

Мада је Илија Чворовић, централни протагониста драме Душана Ковачевића *Балкански шпијун* (1982), према којој је начињен истоимени филм култног статуса у српској култури, начинио параноидно мишљење општепознатим и препознатљивим, те је постао синониман феномену параноје и неретко се сусрећемо са метафоричним коришћењем његовог имена (сматра се да је све битно речено о нечијем поремећају мишљења ако се тај неко назове Илијом Чворовићем) – дубљим расветљавањем природе његове параноје откривају нам се семантичке нијансе Ковачевићеве драме и сва сложеност централног карактера. С друге стране, општа познатост ове драме омогућава нам писање ин медиас рес.

Кључна Илијина реплика – „Све је супротно од оног како изгледа да јесте” – сажето исказује параноидну логику, која је усмерена на разобличавање онога што је сакривено, тајно и прећутано, и то према

¹²ahjasmina@yahoo.com

¹³Текст је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

априорно утврђеној схеми: „чак и најочигледније случајни догађаји инкорпорирани су у делузије¹⁴ и стога су пуни значења” (Крафт-Ебинг, према: Trotter 2001: 26). Параноја има важну улогу у карактеризацији централног протагонисте, а посредством Илијине делузије дочарава сесоцијалистичка југословенска стварности. Од часа у коме се Ковачевићевом јунаку открива параноидна истина, он постаје скупљач доказа за своју слику света, жмурећи у исти мах пред свим елементима реалности који би могли бити сучељени таквом проницању („проникнути у све” значи заправо „чврсто затворити очи за истину” – Фелман 1997: 144). Стога он стварност третира као поље расутих доказа који поткрепљују његов поглед на свет: његов је задатак само да докаже прикупи, селективно се односећи према чињеницама. Параноичар није отворен за учење, ни за промену, он не може да упозна реалност, будући да је уклапа у већ постојеће концепте. Зато се параноичар налази у сталном солилоквију, ма колико, попут Илије Чворовића, улагао огроман напор у раскринкавање другог.

Душан Ковачевић је и сам објаснио да је највише пажње у току писања драме посветио труду да не направи „политички плакат, него анализу параноје, менталитета људи који из страха постају сурадници полицији”, а указао је и на судар комедије и драме у комаду „који могу играти само велики глумци” (<http://arhiva.nacional.hr/clanak/13497>). Тај судар комедије и трагедије, трагикомичност протагонисте, међутим, диктирала је и сама параноја, феномен који је, „гледан изнутра, дубоко трагичан, а споља је комичан и патетичан” (в. Paradis 2007: 17). И сви тумачи су, пишући о овој драми, неизбежно помињали параноју: „параноидне фантазије” главног јунака су „представљене као ирационални одговор на проблеме због којих је посве рационално забрињавати се”; „Илијина је параноја израз јаза између генерација које су створиле државу и оних који ће је касније растворити (или, прецизније, омогућити њезино растварање), али и параноја инхерентна стаљинистичкој идеолошкој позицији, као таквој, њезин симптом” (Јанковић 2011: 69). Илија Чворовић „све зна унапред, све што се дешава потврђује његову предрасуду” (Коларић 2017: 208), он је „жртва делузије гоњења” (Стаменковић 1987: 5); Д. Андрејевић сажима радњу *Балканског шпијуна* имајући на уму пре свега параноју: „Параноидни манијак оптерећен влашћу развија злочиначке, тиранске тенденције, мислећи све да поступа часно и исправно” (Андрејевић 2017: 16). Ипак, ако се сам феномен, како ћемо овде и учинити, сагледа нешто шире, уз помоћ психолошких опсервација тог поремећаја, показује се колико је Ковачевић изванредно продубљено конципирано свог јунака и посредством њега дао снажну критику Титове Југославије.

---

¹⁴„Делузија, болесно веровање у нешто што није истинито, што се може доста лако утврдити. Делузије нису подложне утицају здравог разума, чак ни очигледности. (...) Делузије величине и гоњења (прогоњености) срећу се у шизофренији и параноји” (Крстић 1991: 91–92).

Илија Чворовић је човек ауторитарног ума и нечисте савести (одлежао је две године након информбироовских чистки, као човек који је волео Стаљина), али у исти мах мали човек социјалистичке Југославије, послушник, коме је ум препран у два наврата. Прво је учен да воли Стаљина, потом је морао бити против њега. Позив у полицију, на информативни разговор о подстанару Петру Јаковљевићу, у Илији разбуђује сећање на преживљену трауму, интензивно понижавајуће искуство и активира неразрешено осећање кривице. Мада инспектор у току информативног разговора није рекао ништа о подстанару, Илија је одмах закључио све (из чињенице да се полиција распитује за подстанара, већ следи да је овај *опасан човек*), уписујући у своје тумачење властити страх и агресију. У понављаном питању Илијине жене Данице „То ти је инспектор рекао?” и Илијином одрицању да је тако, али подразумевању да се зна шта је у питању, обелодањују се страх, стрепња и агресија жртве, самог Илије Чворовића, који „више не жели да буде жртва”, а његова психолошка рана је толика да се у његово прогоњење подстанара уписује и жеља да неко други плати „за све који су ме вређали, понижавали и газили”. Као онај који је одлежао две године 1949, Илија је и те како научио како функционише систем у коме живи: он зна „шта то значи кад се они насмеју” (Ковачевић 1995: 31), шта значи „бити под индицијама” и бити позван на информативни разговор, подозрева, чим види једну плаву фасциклу, да се на инспекторовом столу већ налази његов предмет, а у завршној сцени са везаним подстанаром он понавља вид тортуре који је сам искусио. Управо због преживљене трауме, Илија није могао остати индолентан, а његова параноја почиње с пажњом поклоњеном случајном догађају. Упркос инспекторској тврдњи да нико није опасан док се не докаже супротно, Илија се сећа да су другачије стајале ствари у време када је сам хапшен због деликта мишљења, и у њему се покреће сумња која га подстиче на додатно тумачење, односно развија се делузија гоњења.

Страх Ковачевићевог јунака од тога да сам не буде окривљен јер му *зликовац* и *шпијун* станује у кући тако је сиљан да он узима годишњи одмор, а након тога и боловање, задужује се, излаже великом физичком напору, угрожава властиту егзистенцију пратећи подстанараи његове пријатеље („све сам зликовац, разбојник и убица” – Ковачевић 1995: 44), фотографишући све његове сусрете, снимајући разговоре, те путујући у Ниш како би разговарао са подстанаревом фамилијом. Све оно што је сигнал нормалног живота (Петар Јаковљевић има новца на штедној књижици, зову га из Париза, у коме је живео све док није одлучио да се врати у земљу), за Илију је поуздан знак да је он опасан човек који ради против државе, те са њим не може бити ни обичног, шпијунажом немотивисаног разговора – стога Илија опрезно и промишљено одговара на његово *тестирање*, *провокације* и *скупљање информација*. У његовом резонувању прелама се и параноични политички дискурс социјалистичке Југославије, очевидан у радијским емисијама – Илија Чворовић није

појединац, већ тип човека, чија је тескоба изазвана ирационалним идејама и неспособношћу разликовања маште од реалности. Укључивање Илијиног брата Ђуре у борбу против „империјалистичке банде“ показује типски карактер протагонисте.

Илија јасно види „други поредак иза видљивог“ (Bersani 1990: 181), а непријатељ (подстанар) га снабдева дефиницијама стварности и потребан је за конституисање властитог идентитета: „Непријатељи су потребни да би се дефинисала наша саморепрезентација“ (Volkan 2001: XIII), те се Ковачевићев јунак потврђује као пријатељ система јурећи његовог непријатеља. Њега изједа страх да би поново могао бити проглашен непријатељем, а страх и кривица чине га агилним у тој борби: сваки корак у гоњењу подстанара потврђује Илијину позиционираност у бинарној опозицији *ми* и *они* која је оквир његовог доживљаја света, али и социјалистичке Југославије о којој сведочанство пружа радио-спикер, који је добио статус посебног јунака у драми, јер се свакодневно чује у кући Чворовића. „Непријатељство, мржња и бес коју параноичари управљају на спољашњи свет израз су унутрашње кривице и супер-ега који пацијенту не даје мира“ (Berke et al. 2001: 4). Илија осећа страшњу претњу спољашњег света, а заправо је у питању гонилачки супер его који је описао Фројд: осећање кривице јунак пројектује у друге, као да га они оптужују (Resnik 2001: 22). У завршном дијалогу са везаним подстанарем Илија показује разумевање за његову грешку, идентификујући се са њим, али и подвлачећи важну разлику: „Мене нико не плаћа, ја сам слободан човек. Ја нисам плаћеник, издајник и зликовац! По томе се и разликујемо!“ (Ковачевић 1995: 104–105) Заправо је Илија то све време доказивао, како другима тако и себи, али се кроз његово резоновање огледа шири друштвено-политички контекст у коме неко мора да буде крив; дискурс издајника и непријатеља је неупитан, само је реч о томе да се обави разврставање. Илија „оно што му долази изнутра“ (самооптужујући глас јер није пријавио подстанара, није чак ни приметио да је овај на било који начин сумњив), „разматра као да долази споља“ (Trotter 2001: 63), то је пројективни механизам параноје.

Већ у уводној сцени се види да је Илија Чворовић, патријархални деспот и тиранин („*власник куће, окућнице, жене и идеје о слободном човеку и слободној земљи*“), био изложен великом психолошком напору. Он улази у кућу, у којој Даница љушти кромпир и слуша радио, задихан, ознојеног чела и држећи се руком за груди: очигледно је да је за овог срчаног болесника разговор са инспектором о подстанару представљао изузетно стресну ситуацију, која је покренула силне потиснуте емоције и искуство преживљене трауме. Између Данице и Илије нема слободног дијалога једнаких људи: она је подређена супруга и већ у уводној сцени да би сазнала шта се догодило, она мора да постави низ питања мужу. Даница се тако пробија до информација, које Илија даје поступно, одговарајући на питања и критикујући је у исти мах. Илија тако одмах по повратку из полиције у својој кући креира исту ситуацију у којој се сам

нашао са инспектором, само са промењеним улогама: сада је он тај који влада ситуацијом и разумева значење догађаја, а Даница она чији је поглед уперен у мужа, како би се оријентисала у стварности. Илија је у разговору са инспектором доживео тежак ударац и уводни дијалог са супругом служи му као компензација за претрпљени страх. Пребацујући жени да је њега издала тиме што га је наговорила да издају собу, Илија се брани од осећања кривице које је у њему разбуђено већ тиме што сам није посумњао у подстанара. Утолико су и његови закључци чвршћи, а оптуживање Данице – „Није ти било сумњиво што не ради, већ осам месеци, а разбацује се парама и живи као остали свет, који црнци и диринчи. Ниси се никад запитала: ко га то плаћа да живи?“ (Ковачевић 1995: 28) – Илији је преко потребно јер се на тај начин лишава самопребацавања. Брецајући се на жену, Илија утишава унутрашњи глас који га оптужује што сам није био подозрив према подстанару. У том ућуткивању самооптужујућег гласа он преправља чињенице, тврдећи: „Био је он мени сумњив од почетка“ (Ковачевић 1995: 30). На снази је когнитивна реорганизација у покушају одржања удобног осећања селфа (Берке и др. 2001: 6), која ће надаље све више узимати маха.

Тако се у уводном дијалогу између супружника наслућује и Илијин унутрашњи монолог. Он јесте говорио да им није потребан подстанар, али не из разлога са којима се суочио на информативном разговору: издавање собе подстанару мотивисано је и финансијским потешкоћама, и у том смислу сасвим оправдано, јер Илија и Даница једва састављају крај с крајем. Уосталом, Илија прикрива своју болест како не би отишао у пензију, јер би му пензија била мала. Мада је изашао из затвора као правоверан грађанин, Илија никад није рехабилитован у друштву, те је остао у улози „оног који је одлежао“, заувек обележен кривицом, као и толики голооточани, увек у другачијем статусу од средине у којој живи. Илија је тако и жртва система у коме су политички затвореници након ослобађања трпели ревиктимизацију. Брату Ђури говори: „И сам знаш, кад једном одлежиш, никад ниси миран, стално мислиш да те неко контролише“ (Ковачевић 1995: 68) Везаном подстанару: „Ја сам цео живот био на ивици да неког убијем, с пуно права“ (Ковачевић 1995: 114). Мада тврди да је друштву у коме живи увек био сумњив („Изгледа, бићу крив док сам жив“ – Ковачевић 1995: 65), Илију то не води одбацивању вредности система у коме живи, него самопреобликовању: он одбацује своју прошлост, и настоји да не буде сумњив, да буде прихваћен и потврђен као поштован члан друштва. Управо зато за њега не може бити мира док му је „зликовац“ под кровом: „Болело би ме дупе шта раде, где се састају и шта планирају, да овај разбојник не станује у мојој кући! Треба сутра да ми се име вуче по новинама, кад објаве да се овде крио и одавде правио планове...“ (Ковачевић 1995: 44). Међутим, за Илију, у контексту већ начињеног компромиса са савешћу, мира не може бити и зато што он не зна да ли је зликовац у њему самом, јер је с робијеизашао с великим расцепом у бићу. Стога гоњење подстанара значи и „чишћење од

зла у себи": јунак је заокупљен „туђом грешношћу јер је тај грех близак ономе који идентификује у себи” (Kantor 2005: 30). У Илији се разбуђује страх да ће бити доведен у везу са шпијунском активношћу подстанара, али њега мучи и унутрашње питање: ако му Петар Јаковљевић није био сумњив, да ли то значи да он сам није довољно „на линији”. Стога је Илија мотивисан жељом да се докаже, да опере некадашњу грешку, и та жеља прераста у амбицију великих размера: како одмиче случај са Јаковљевићем, тако се он сам све више посведочује као пријатељ система, постајући и једини који се о њему стара. „Зликовци им вршљају испред носа, мењају стране паре и планове, у центру града, а он само понавља: ‘Без бриге, без бриге.’” (Ковачевић 1995: 44) Илија у својим очима прераста у јединог заштитника државе и како нараста његова лична архива против Петра Јаковљевића, тако расте и његово осећање самопоштовања: „Па не знају они на кога су ударили”; „Схватили су одакле им долази највећа опасност”; „Њих је стотинак... а ја сам сам...” (Ковачевић 1995: 45, 59, 60). Тако подстакнут осећањем угрожености и кривице развија личну митоманију: „Њега су за све спремали, изузев за мене” (Ковачевић 1995: 61). Испоставља се да је је Илијин „унутрашњи конзистентан делузиони систем веровања организован око уверења да је он особа од велике важности и стога субјекат непријатељства и прогањања” (Trotter 2001: 4). Тако се Илијина параноја – стечена у времену информбироовских чистки – разбуђује из комплекса кривице, што разгорева амбицију да докаже властиту исправност и за последицу има више момената „параноидне илуминације, у којима схвата своју посебност” (Trotter 2001:144).

Када зове инспектора Дражића да пријави оно што му је казала Даница а он није знао (да постанара јесу звали из Париза), Илија прави један индикативан лапсус. Подсећајући на себе, он инспектору Дражићу каже да је био код њега „на прегледу”, исправљајући се одмах и објашњавајући да често иде на лекарске прегледе. Међутим, за самог Илију, судећи по свему што тај информативни разговор изазива, то и јесте био преглед нарочите врсте: требало је да се види је ли он онај стари, стаљиниста, који је робијао две године, или је нови, преумљени Илија Чворовић. Траума коју је преживео Ковачевићев јунак није само затворска тортура, већ и важан расцеп у бићу. Илија је, попут толиких других који су били изложени репресији, морао да се одрекне својих симпатија према Стаљину; штавише, морао их је разумети као властиту заблуду, грешку и грех: „Требало ми је отрежњење, и то добро отрежњење, да станем, размислим, и да себи кажем: ко те је затворио желео ти је добро, да не срљаш и не страдаш. И данас сам им захвалан” (Ковачевић 1995: 111). Да је тај процес био далеко од истинског развоја и промене, већ пре један изнуђени компромис са властитом савешћу, јасно показује Илијин монолог пред везаним подстанарем када са читим дивљењем саопштава да их Стаљин није убијао колико је требало, те да нису луди они с Истока што су затворили границе. Његово тоталитарно

мишљење видљиво је на сваком кораку, а демократски систем није у стању ни да замисли: „То је западни систем: ликвидација за ликвидацијом, атентати... Они немају логоре, јер немају никог живог да затворе... Гробља су њихови логори...” (Ковачевић 1995: 63–64) Илија Чворовић живи у социјалистичкој Југославији са осећањем расцепљености и неприпадања, као човек који је и пред другима и пред собом морао прикривати своја уверења. Ако постоји само један могући облик и начин да се буде непријатељ земље, а то показује Илијино резонување, онда је јасно колико је он заробљен властитим искуством, колико је оно још увек жива, незарасла рана у њему, у коју се уливају и збивања са подстанарем.

Стога борба са Петром Јаковљевићем постаје најважније збивање у његовом животу: то је борба на живот и смрт. Садашња претња која се појавила у Илијиним животу, како он то разумева, тек је последња у континуираном прогањању коме је изложен: „Цео живот покушавају да ме убију” (Ковачевић 1995: 63). И Даница је лишена критичког мишљења али и трауматичног искуства, те она догађаје не види по аутоматизму, како их виде Илија или његов брат Ђура, такође бивши политички затвореник. Зато су у добром делу драме њена питања и примедбе глас разума, али се све мења у часу када се сукоби са ћерком: пред ћеркином идејом да Илија треба да оде психијатру, Даница стаје уз свог мужа, постајући и сама сарадник његове делузије и оглашавајући се једним ми: „Све ми знамо, душо моја” (Ковачевић 1995: 86). „Твој отац је за мене светиња, као Бог, па ако некад и погреша, погреша само зато што људима жели добро...(…) Из ове куће мора му се пружити највећа помоћ” (Ковачевић 1995: 88). Илијина агресија према Даници и одсуство поштовања (вређа је, виче, прети: „Цео народ ћути и трпи, једино она развалила уста па не престаје. Жвали по цео дан” – Ковачевић 1995: 53) представља наткомензацију за његово ниско самопоштовање. Заправо су једино са Даницом и његова власт и његов морал неупитни. Лојалност без критичке свести, уосталом, како је писала Хана Арент и рађа злочинце и рашчовечене људе (в. Арент 2000). Зато јунак који нема личне храбрости, нити критичке свести да сагледа ко му је крив за затварање – управо онај систем који он сада штити – за целокупну своју биографију оптужује стране шпијуне и плаћенике: „Кад сте видели да сам преживео рат и рањавања, онда сте ме затворили, стрпали на робију (...) Нису ми ране честито зарасле, а ти си се вратио” (Ковачевић 1995: 118). Илија је са робије изашао преумљен захваљујући психолошком механизму одбране, познатом као *идентификација са агресором*: то је значило и премештање своје агресије са стварног узрочника невоље на невиног човека; предузетим злостављањем он подражава третман коме је био изложен и сам.

Бујање Илијиних претпоставки, те чврсто, кохерентно резонување које почива на погрешној премиси, а нарочито свеобухватност и доследност таквог мишљења извор су низа комичних ефеката у драми. Такво је, на пример, Илијино тумачење фотографија, односно филмских

записа који су резултат праћења подстанара и његових пријатеља. То што би Даница помислила гледајући те снимке, а и свако други „док се не упозна са светом шпијуна“ („Шпијуни су међу нама, само их треба знати – препознати“ – Ковачевић 1995: 75–76), Илија даје паралелно са властитом интерпретацијом, чија је централна премиса да је подстанар „послат из иностранства да организује непријатељске групе“ (Ковачевић 1995: 45). Тако Јаковљевићев одлазак у лов са пријатељима види као вежбу диверзантских група, текст у новинама о себи „Манијак са Звездаре“, као памфлетски текст подстанареве љубавнице, новинарке, која није смела да се потпише, подстанарев позив ћерки да борави у Паризу разумева као врбовање за сарадњу и емигрирање. Међутим, испод серије комичних ситуација које Илија изазива својим понашањем и интерпретацијом стоји трагедија малог човека у тоталитарном систему – човека који је био жртва, а који је од стране самог система научен да мисли у категоријама *страних плаћеника* и *издајника* и који израста у злостављача.

Тако Даници описује да инспектор ни по чему не наликује некадашњим инспекторима, који су сви изгледали исто и већ тиме побуђивали страх. Међутим, и у садашњој промени („Ови опет иду у другу крајност: чим га видиш не знаш ко је“ – Ковачевић 1995: 32) Илија налази једнак разлог за страх као и у некадашњој истоветности, будући да је страх његово базично егзистенцијално осећање, које се системски подржава.

Критичка оштрица Ковачевићеве драме окренута је према менталитетским цртама (Ђура огледа систем вредности у једној земљи у којој се подразумева поштење радника и сељака, али не и интелигенције, те је њему *све јасно* већ самим тим што је Јаковљевићев пријатељ научник и ради у Винчи) развијеним у временима социјалистичке власти. У драми се осветљавају породичне политичке поделе и преке пресуде послератног социјалистичког режима (будући да су постанареви отац и брат, као кројачи, шили одела за окупаторе, проглашени су народним непријатељима), али и непотизам, корупција, опште незадовољство, трома администрација која обесмишљава Јаковљевићев повратак у земљу, у којој покушава да отвори кројачки салон. Услови у којима живи Илијина породица сасвим су довољни да пробуде незадовољство у мислећем човеку: ћерка им пет година чека посао, и на крају се запошљава преко везе, стан су чекали 20 година, инфлација је толика да на једном детерценту стоје четири цене, а „људи су задовољни што га уопште има“ (Ковачевић 1995: 48); у кући штурог и сиромашног ентеријера горе плаве сијалице јер белих нема, у апотекама нема нитроглицерина, а Ђура им као дар у кућу доноси кафу и тоалет папир. Социјалистичка Југославија је средина у којој влада економска и духовна беде. Илија је пак ауторитарна личност, испуњена страхом, али није никакав изузетак у друштву ћутања, трпљења, прилагођавања, страха и духовног конформизма. Уосталом, „када друштвом овлада страх,

оживљавају стереотипи о непријатељу” (Cole 2006: 85), а свако ко одступа од уравниловке колективног идентитета разумева се као претња опстанку читавог друштва (в. Cole 2006: 89).

У својој параноидној прогресији у току тих 45 дана праћења подстанара и прикупљања документације, Илија „персонализује туђе акције”, што је „типична когнитивна грешка параноичара” (Kantor 2005: 52): подстанар је изабрао њихов стан, јер је удаљен од центра, јер је мање видљив, погрешан телефонски позив значи проверавање да ли је код куће. Стога се њему и догађа тзв. самоиспуњавајуће пророчанство: „Све што сам досад мислио да ће се десити – десило се” (Ковачевић 1995: 60). Пројектујући своја уверења у реалност, те потврђујући властите предрасуде, Илија је пресекао везу са реалношћу.

У Ковачевићевој драми параночни начин мишљења је системски подржан. Радио-спикер и јесте колективни глас и пружа слику социјалистичке стварности. У радио-емисији говори се о програму економске стабилизације, кредитима, али је карактеристичан дискурс социјалистичке епохе препуњен флоскулама: „дуг према раду” „дуга и исцрпљујућа седница”, „сви су се сложили да се решење постојећих проблема мора тражити у раду, а не у причама и састанчењима” (Ковачевић 1995: 26). Пошто се саопшти чињеница да је земља у дуговима, одмах уследи и тумачење, које инструктира слушаоце како о томе треба мислити и притом се другачије мишљење етикетира као непријатељско по самоуправни систем. Радио-спикер сведочи да су флоскуле и непреузимање одговорности, односно премештање кривице са себе на непријатеља део јавног дискурса. Тако Илијино окривљавање подстанара и одсуство критичког мишљења (а Илија и Даници намеће исту слику, те она подстанару каже „живот си нам упропастио” – Ковачевић 1995: 100) огледа систем у коме су на снази исте појаве и тенденција њиховог ширења у маси. Одмах након проблемских тема, укључује се лагана музика, танго, тиха снена музика, чији је циљ готово анестезијски, те се наговештава хотимично системско одржавање уљуљкујуће друштвене атмосфере. Тако се посредством радио-спикера предочава сагласност између избезумљеног, параноичног јунака и света у коме живи: Илија идеолошку манипулацију разумева као истину.

У ликовима „обичних, нормалних” људи откривају се параноици, насилници и сарадници полиције. Са Ђуриним методама (хапшење и премлаћивање професора у подруму, а потом и претња секиром), уосталом, не слаже се ни сам Илија: „Све си у животу радио на силу: секиром и лопатом!” (Ковачевић 1995: 95). У том контексту, питањем које Петар Јаковљевић упућује Даници, поводом Илије и Ђуре – „Укочио сам се када сам их пре неколико дана видео. (...) Вашег мужа у два примерка. Један ми иде спреда, један иза леђа. Колико њега има”... (Ковачевић 1995: 100) – Душан Ковачевић проширује проблем изван психологије појединца. Колико таквих људи уистину има, и ко је за то одговоран, питање је које се поставља у *Балканском шпијуну*.

ЛИТЕРАТУРА

Извори

- Ковачевић Душан. *Балкански шпијун*. Београд: Књига-комерц, 1995.
- Dušan Kovačević – najveći srpski komediograf nakon Nušića, *Nacional*, 398(7. 2. 2003) <<http://arhiva.nacional.hr/clanak/13497/dusan-kovacevic-najveci-srpski-komediograf-nakon-nusica>> 4. 3. 2020.

Литература

- Андрејевић Даница. Идеологија, човек, драма (о драмама Душана Ковачевића). Жарко Миленковић (ур.) *Душан Ковачевић: идеологија, човек, драма: зборник радова*. Грачаница: Дом културе „Грачаница”, 2017, 9–21.
- Arent Hana. *Eichmann u Jerusalimu: izveštaj o banalnosti zla*. Београд: К. V. S, 2000.
- Berke Joseph (et all). General Introduction. Joseph H. Berke, Stella Pierides, Andrea Sabbadini, Stanley Scheider (eds.). *Even paranoids have enemies: new perspectives on paranoia and persecution*. London: Routledge, 2001, 1–9.
- Bersani Leo. Pynchon, Paranoia, and Literature. *The Culture of Redemption*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1990, 179–199.
- Volkan Vamik D. Foreword. Joseph H. Berke, Stella Pierides, Andrea Sabbadini, Stanley Scheider (eds.). *Even paranoids have enemies: new perspectives on paranoia and persecution*. London: Routledge, 2001, XI–XIII.
- Janković Nikola. *Balkanski špijun i njegovi nastavci: polifonija i ideologija u adaptacijama Dušana Kovačevića*. Београд: Službeni glasnik, 2011.
- Kantor Martin. *Understanding Paranoia: A Guide for Professionals, Families, and Sufferers*. London: Praegar, 2004.
- Cole Philip. *The Myth of Evil*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- Коларић Иван. Феномен кривице и лик непријатеља у драми *Балкански шпијун* Душана Ковачевића. Жарко Миленковић (ур.) *Душан Ковачевић: идеологија, човек, драма: зборник радова*. Грачаница: Дом културе „Грачаница”, 2017, 203–211.
- Крстић Драган. *Психолошки речник*. Београд: Савремена администрација, 1991.
- Paradis Kate. *Sex, Paranoia, and Modern Masculinity*. New York: State University of New York Press, 2007.
- Resnik, Solomon. Being in a persecutory world: The construction of a world model and its distortions. Joseph H. Berke, Stella Pierides, Andrea Sabbadini, Stanley Scheider (eds.). *Even paranoids have enemies: new perspectives on paranoia and persecution*. London: Routledge, 2001, 16–35.
- Стаменковић Владимир. [Предговор]. Душан Ковачевић. *Изабране драме*. Београд: Нолит, 1987, 5–22.
- Trotter David. *Paranoid modernism: literary experiment, and the professionalization of English society*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Фелман Шошана. Лудило интерпретације: књижевност и психоанализа. *Градина*, 32, 1–2 (1997): 142–146.

ILIJA ČVOROVIĆ: "EVERYTHING IS THE OPPOSITE OF WHAT IT LOOKS LIKE."

Summary: *We focus here on the paranoid disorder of the protagonist of Dušan Kovačević's drama Balkan's spy. Although all literary critiques mention hero's paranoia, regularly and by default, this feature hasn't been deeply considered anywhere. Paranoia is, however, not only hero's conspicuous and central characteristic, but also a phenomenon by virtue of our revealing the deep semantic layers of Kovačević's drama. We show here how much the paranoid phenomenon contributes to tragedycomedy, which was the literary concept Kovačević had in mind while he was creating the play. Beneath the series of comical situations, which Ilija causes by his behavior and interpretations, there is a tragedy of small man in totalitarian system, the man who was a victim, but who transformed into an abuser. Perceiving the psychological literature of the paranoid disorder, we are proving how extraordinary deeply Kovačević conceived his hero and by means of him, he gave a powerful critique of Tito's Yugoslavia.*

Key words: *Balkan's spy, paranoia, quilt, identification with an aggressor.*